

OBLIKOSLOVNO-SKLADENJSKE POSEBNOSTI REZIJANŠČINE¹

V prispevku se obravnavajo nekatere oblikoskladenjske posebnosti rezijanskega narečja (med drugim izražanje določnosti-nedoločnosti, nekatere posebnosti naslonskih oblik zaimkov, modalni pomen imperfekta) in opozarja na paralele v drugih slovanskih jezikih ter v furlanščini in italijanščini.

The article deals with some morpho-syntactic peculiarities of Resian dialect (among other things, with the expression of definiteness/indefiniteness, some peculiarities of pronominal clitic forms, modal meaning of the imperfect) and points out the parallels in other Slavic languages as well as in Friulian and Italian.

Rezijansko narečje vsebuje, kot je znano, mnoge zanimive elemente tako zaradi arhaičnih potez, ki ga opredeljujejo znotraj slovanskega in še posebej slovenskega jezikovnega sveta, kot tudi zaradi interferenčnih pojavov, ki izhajajo iz večstoletnega stika z romanskimi jeziki (furlanščino in italijanščino).

Namen tega spisa je prikazati prav s teh dveh vidikov nekatere poglobitve jezikovne (ali točneje oblikoslovno-skladenjske) posebnosti tega narečja.

Raziskovalci so vseskozi, takorekoč od začetkov slavističnih študij,² posvečali pozornost rezijanščini in doslej sistematično in poglobljeno raziskali njeno glasovno podobo, manj pa so se posvečali oblikoslovno-skladenjskim značilnostim. Če odmislimo dela Frana Ramovša (1924, 1928, 1935: 30–41, 1936: 124), lahko rečemo, da je bilo oblikoslovje (in še bolj skladnja) obravnavano le mimogrede v zvezi s fonološkimi problemi ali v njihovi funkciji.³

Pred kratkim (1992) pa je izšlo zanimivo delo nizozemskega slavista H. Steenwijka, ki zapolnjuje vrzel na tem področju in odpira pot nadaljnjemu raziskovanju in poglobljanju. Gre za slovnico sodobne rezijanščine oziroma govora Bile, ki je nastala iz proučevanja jezikovnega gradiva, zbranega s pomočjo terenskih informatorjev.

Na osnovi podatkov, ki izhajajo iz te raziskave, dopolnjenih z opažanji, ki jih nudijo predhodne študije, bomo skušali tu opozoriti na oblikoslovno-skladenjska dejstva, ki se nam v rezijanščini zdijo najpomembnejša in najprimernejša za obdelavo in poglobljanje.

Pripominjamo, da si naša raziskava ne zastavlja cilja izčrpne obravnave, ampak da gre le za nekakšno preliminarno študijo, neke vrste »delovni načrt« za specifična

¹ Delo je pregledan in popravljen prevod članka *Peculiarita morfosintattiche del dialetto resiano*, ki je izšel v zborniku *Problemi di morfosintassi delle lingue slave*, IV, Padova 1994.

² Kot je znano, je že Dobrovský leta 1806 objavil v svojem *Slavinu* članek z naslovom *Über die Slawen im Thale Resia*. Za pregled pomembnejših študij o rezijanščini od Dobrovskega (in že prej J. Potočkega) do današnjih dni gl. Benacchio 1994.

³ Nekaj krajših pripomb o oblikoslovju in skladnji v rezijanščini najdemo tudi pri Sreznevskem (1841: 155) in Baudouinu de Courtenayu (1876: 350–354 in 1875: 24).

poglobljena raziskovanja o določenih problemih, ki jih tu le osvetljujemo in izostrujemo.

Preden se lotimo analize, naj pojasnimo, da bomo pri navajanju primerov, ki so vsi – razen posebej označenih – vzeti iz Steenwijkove slovnice, uporabili zapis, ki se tam uporablja. Čeprav je ta zapis nenavaden in težje razumljiv, se nam namreč zdi za naše potrebe najprikladnejši, saj pravilno in popolno odraža različne in kompleksne fonetične realizacije (pogosto oblikoslovno in fonološko relevantne), ki so značilne za rezijansko narečje, predvsem za vokalizem. Isti način zapisa bomo uporabili tudi v tistih, redkejših in vedno označenih primerih, ki ne izhajajo iz Steenwijkove slovnice, ampak smo jih sami zabeležili pri rezijanskih govornikih.⁴

Končno naj še predhodno povzamemo nekaj osnovnih elementov rezijanskega vokalizma, da se bo bralec lahko znašel v prepoznavanju črk, ki jih bo srečeval.

Posebno zapleten je v rezijanščini razvoj naglašanih samoglasnikov, kjer se po Steenwijkovi raziskavi pojavlja kar 13 samoglasniških fonemov; ti se razlikujejo ne le po lastnostih »labializiran proti nelabializiran« in »visoki proti nizki« (tu gre za štiri ravni, podobno kot v knjižni slovenščini), temveč tudi po lastnosti, ki je po izgovoru in slušnem učinku povsem nenavadna in ki poraja še eno vrsto samoglasniških fonemov: gre za lastnost »centralizirani proti necentralizirani«.⁵ Tako moramo poleg sedmih necentraliziranih naglašanih samoglasnikov *í, ú, é, ó, ê, ô* in *á*, ki jih označuje postopno upadanje višine (ali odprtostne stopnje) poleg prisotnosti ali odsotnosti labializacije, ločevati šest centraliziranih samoglasniških fonemov, to je *ĩ, ũ, ə, ě, ǝ, ɛ̃*. Preprostejši in manj obsežen je seznam nenaglašanih samoglasniških fonemov.⁶

Pri samostalniku je potrebno posvetiti pozornost poleg specifičnim oblikam za dvojino, ki je sicer značilna tudi za slovenski knjižni jezik,⁷ še eni posebnosti: prisotnosti dveh končnic v mestniku ednine moške sklanjatve: končnici *-e* (ki predstavlja rezultat stare splošnoslovanske sklanjatve na *-o/-jo*) in *-u* (ki izhaja iz stare sklanjatve *u*-jevskih debel) se prosto premenjujeta in sta v skoraj enakopravnem položaju.⁸ Iz analize rabe teh dveh oblik se zdi, da prevladuje izbira končnice *-u*, ko gre za živa bitja. Steenwijk namreč ugotavlja, da je oblika *kunjú* redno uporabljana, medtem ko informatorji ne sprejemajo oblike **konjé*. Prav tako se redno uporablja

⁴ Pri navajanju primerov, ki jih prevzemamo iz drugih predhodnih študij, pa se bomo poslužili tamkajšnjih načinov zapisa.

⁵ Samoglasnike so raziskovalci, ki jih je ta čuden in skrivnosten vokalizem vedno privlačil, označili na različne načine: kot »temne« ali »globoke« (v ruščini »temnye«), »gluhe« (v ruščini »gluhie«), »lufferfüllte« (v slovenščini »zasopli«) itd. (o tej terminologiji in z njo povezanih problemih prim. Vermeer 1992: 121).

⁶ Za poglobljeno obravnavo te točke glej neposredno Steenwijka (19–21 in nasl.). Precizirati je treba, da povedano velja le za govor Bile. V drugih rezijanskih govorih je inventar samoglasniških fonemov drugačen, v vseh primerih pa je zanj značilna prisotnost »centraliziranih« samoglasnikov.

⁷ Vendar je v knjižni slovenščini dvojina mnogo bolj ohranjena in ne kaže znakov nazadovanja, ki so značilni za rezijanščino (Prim. Steenwijk: 82). Seveda se v rezijanščini oblike za dvojino pojavljajo (vedno nepopolno) tudi v zaimenski sklanji in v spregatvi glagolov.

⁸ Morda – opaža Steenwijk (86) – je pogostejša končnica *-u*. To bi ustrezalo knjižni slovenščini, ki ima samo in vedno *-u*.

oblika *múžu*, medtem ko imajo obliki kot npr. **bébacę* (pustna šema) ali **wolę* za nesprejemljivi. Kljub potrebi po nadaljnih preverjanjih te omejitve lahko postavimo domnevo, da se tudi tu odraža posebnost starih u-jevskih končnic kot nosilcev kategorije živosti, posebnost, ki jo, kot znano, ugotavljamo v več slovanskih jezikih.

To v resnici ne zadeva mestniške končnice, o kateri ne moremo reči – razen morda za rezijanščino, da je ohranila del kategorije živega v sodobnih slovanskih jezikih. Kar pa zadeva dajalniško končnico (-*ovi/-evi*), ki je že v stari cerkveni slovanščini označevala podspol človeškosti in živosti sploh, je znano, da se ta še danes uporablja v mnogih slovanskih jezikih za označevanje živih bitij ali ožjih semantično sorodnih kategorij, kot so lastna imena, oznake za sorodstvo itd. To se na primer redno dogaja v češčini, slovaščini in lužiški srbščini, sled take rabe pa najdemo tudi v ukrajiniščini in v nekaterih makedonskih narečjih. Isto velja tudi za končnice množinskega imenovalnika, ki v poljščini, češčini in slovaščini (glej ustrezne oblike -*owie*; -*ové*; -*ovie /-ovia*) označujejo, čeprav z izjemami, del podspola človeškosti (Vaillant 1958: 124–126). Prav v tem smislu – torej znotraj širšega problema izražanja kategorije živosti v slovanskih jezikih – bi kazalo razvijati nadaljnje raziskave.

Kar zadeva pridevnik, sta v rezijanščini zanimivi razločevanje in razvrstitev povedkovne in prilastkovne vloge, znotraj slednje pa še bolj raba določnih in nedoločnih oblik.

Predvsem moramo opozoriti, da je kategorijo določnosti – ki odraža razloček med določnimi in nedoločnimi oblikami, izpričanimi v stari cerkveni slovanščini – zelo težko ugotoviti s formalnega vidika in da se ohranja dokaj jasno le še v oblikah imenovalnika in tožilnika ednine. Naj kot primer navedemo za imenovalnik in tožilnik moškega spola: *novi* proti *now*; za iste oblike srednjega spola: *novi* proti *now*; za edninski tožilnik ženskega spola: *dobro* proti *dobro*. Sicer pa lahko vsekakor opazimo, da se pri pridevnikih v prilastkovi vlogi⁹ raje uporabljajo nedoločne oblike v primerih, ko pridevnik izraža trajne, stalne, »absolutne« lastnosti, kot na primer »grdo vreme«, »visoke gore«, »pretekla leta« itd. Nasprotno pa imajo določne oblike vrednost »relativnosti« v smislu, da označujejo predmete na bolj zapleten in razčlenjen način. Oglejmo si na primer razliko med »je *slap* temp« in »je din *slabi* temp:«, kjer gre v prvem primeru za splošno, absolutno trditev, v drugem primeru pa pridevnik na bolj zapleten razčlenjen način označuje samostalnik (»Vreme je neke slabe vrste«) in mogoče celo predpostavlja (čeprav se to morda ne uresniči) dodatno pojasnilo o tem, za kakšne vrste vreme gre (Steenwijk: 133–114).

Te ugotovitve se zdijo zanimive, saj se na primer skladajo s položajem v srbščini in hrvaščini,¹⁰ a so v nasprotju s tistim v ruščini, kjer krajša oblika pridevnika

⁹ V povedkovni vlogi se praviloma uporabljajo nedoločne oblike, razen v nekaterih posebnih primerih, ki jih Steenwijk (113) označuje kot »samostalniško« vlogo pridevnika.

¹⁰ Tudi tu označuje nedoločna (kratka) oblika pridevnika splošno, trajno značilnost. Primerjajmo n. pr. stavke »Dobar otac uvijek voli svoju djecu (Dober oče vedno ljubi svoje otroke) in »Moj je dobri prijatelj rekao...« (Moj dobri prijatelj je rekel...). Kratke oblike se redno uporabljajo v pregovorih, kot »Sit gladnu ne vjeruje« (Sit lačnemu ne verjame), »Dobar sluga loša gospodara« (Dober sluga slabega gospodarja) itd.

nakazuje prehodno, trenutno stanje, medtem ko nasprotno dolga oblika nakazuje trajno stanje, notranjo značilnost.¹¹ Kazalo bi torej poglobiti ta problem – ki zadeva široko in pomembno tematiko izražanja določnosti in nedoločnosti v slovanskih jezikih – ter pregledati in dopolniti gornja opažanja z upoštevanjem skladenjskih pojavov levega in desnega položaja pridevnika glede na samostalnik, rabo člena in tako naprej.

Glede zaimka in osebnega zaimka še posebej, lahko v rezijanščini opazimo predvsem prisotnost dvojne vrste zaimkov, torej polne/naglasne oblike poleg kratkih/nenaglašenih (ali naslonskih) oblik, katerih vloga se v bistvu ne razlikuje od vloge v drugih slovanskih jezikih, ki imajo naslonske oblike zaimkov, v prvi vrsti od vloge v knjižni slovenščini. Tudi v rezijanščini se namreč naglasne oblike uporabljajo takrat, ko želimo zaimek posebej poudariti, ali v povezavi s predlogi; sicer se uporabljajo naslonske oblike.

Zanimivo bi bilo ugotoviti, kateri položaj ti naslonski zaimki zavzamejo v stavku: če se torej še ravna po »Wackernaglovem zakonu« (kot n.pr v knjižni slovenščini) ali se mogoče pojavljajo v drugačnem skladenjskem redu, ki je novejši in morda pod vplivom sosednjega romanskega jezikovnega sveta.¹²

Poleg tega gre opozoriti na to, da se v rezijanščini ta pojav – dvojna vrsta naslonskih in naglasnih oblik zaimka – razširja tudi na imenovalnik, torej na obliko, ki v drugih slovanskih jezikih ni razvila naslonske različice, kar kaže na prisotnost posebno »močnega« produktivnega modela, ki je tipološko podoben tistemu v sosednjih severnoitalijanskih narečjih.

V zvezi z naslonskimi oblikami zaimkov je nato še zanimiva ugotovitev, da se v rezijanščini te oblike lahko nahajajo tudi poleg naglasnih oblik in torej v sestavi, ki jo lahko označimo kot »redundanto«. Oglejmo si naslednje primere:

- (1) Ja si *ti* rékal *tabé*
Jaz sem ti rekel (naš primer)¹³
- (2) Nímate *me* glédat *mlé*
Ne smete me gledati
- (3) *Te* znajo *tabé*
Te poznajo

Gre za pojav podvajanja zaimkov (*clitic doubling*), ki je v slovanskih jezikih skoraj neznan,¹⁴ najdemo pa ga v severnoitalijanskih narečjih in v furlanščini, kjer ta raba kaže nekatere omejitve, ki jih rezijanščina nima.

¹¹ Pomislimo na stavke: »-Počemu ty segodnja molčaliv? – A ja molčalivyj (po karakteru, vseгда)!« In analogno: »-Ty segodnja krasiva! – A ja krasivaja!« Opozoriti pa je treba, da gre tu za oblike v povedkovni vlogi, saj je znano, da pozna sodobna ruščina v prilastkovni vlogi, če odštejemo nekaj reliktoev (»na bosu nogu«, »po belu svetu« itd.) le še rabo dolgih oblik pridevnika.

¹² Pozitiven odgovor v tem smislu, vendar omejen na naslonske oblike pomožnika »biti«, prinaša Skubic (1991: 363). Glede analize stave zaimenskih naslonk v stavku v raznih slovanskih jezikih in v romanskih jezikih glej R. Benacchio, L. Renzi 1987 in Benacchio 1988.

¹³ Naj preciziramo, da so v rezijanščini prav tako sprejemljivi stavki s samim naslonskim (npr. »Ja si ti rékal«) ali samim naglasnim zaimkom (»Ja si rékal tabé«).

Opazimo namreč, da se v furlanščini – za razliko od rezijanščine – podvajanje zaimkov kaže samo v dajalniku – torej v predložnem sklonu – in ne v tožilniku. V furlanščini so torej sprejemljivi stavki kot na primer: »*Ti* aj dit a *tí*« (Sem ti rekel) ali »*Ti* aj skrit a *tí*« (Sem ti pisal), medtem ko bi bili nemogoči stavki z naslonskim zaimkom v tožilniku, kot na primer »**Ti* viot simpri *té*« (Vidijo te vedno) ali »**Lu* viot simpri *lúi*« (Vidijo ga vedno).

Drugo zanimivo rabo naslonskih zaimkov, ki je izpričana v rezijanščini, predstavlja pojav, ki ga imenujemo »zaimkovno povzemanje osebka« in ki zadeva seveda samo imenovalnik. Na primer:

(4) *Woné na* ma pašjón

Ona je navdušena

(5) *Wón an* rumuní po njagé

On govori po svoje

Zaimkovno povzemanje osebka se lahko razširi tudi na primere, kjer osebek ni izražen z naglasno obliko zaimka, marveč s samostalnikom. Na primer:

(6) *Utruc ni* ba mēli bit bō impanjáni

Otroci bi morali biti bolj marljivi

Tudi ta pojav – ki ga, kolikor vemo, v drugih slovanskih jezikih ni – je izpričan v severnoitalijanskih narečjih in še posebej v furlanščini, kjer je celo pravilo, da mora vsako osebno glagolsko obliko obvezno spremljati naslonski osebek: medtem ko je naglasna oblika zaimka lahko odsotna, je naslonska oblika obvezna, pa naj se pojavlja sama ali poleg osebka, izraženega z naglasno obliko zaimka ali s samostalnikom. Na primer: »*Al* ciente« (Poje) poleg »*Lúi al* ciente« (On poje) ali, ko je osebek izražen s samostalnikom, »*Bepi al* ciente (Bepi poje, ne pa: »**Lúi* ciente« (On poje) in »**Bepi* ciente« (Bepi poje)).¹⁴

V zvezi z osebnimi zaimki v rezijanščini kaže slednjič opozoriti še na zanimiv položaj, ki zadeva zaimke za 1. osebo ednine: poleg naslonske oblike *ja* imamo še dve različici naglasne oblike (*jé* in *jés*), ki imata različni konotaciji. Medtem ko je prva, ki je daleč pogostejša, nevtralna, je druga, ki se zdi starejša, označena kot »spoštljiva« oblika. Kot navaja Steenwijkova informatorka, leta 1928 rojena Rezi-janka, se ta oblika uporablja »takrat, ko želi kdo imeti večjo veljavo« (119). Milko Matičetov (1993: 75) je mnenja, da pojava ne gre povezovati toliko z avtoritativnostjo, ampak bolj z dejstvom, ali zaimke označuje moškega (v tem primeru se raje uporablja »starejša« oblika) ali žensko. Ni težko ugotoviti, da si razlagi nista nujno v nasprotju, temveč se celo stekata v označevanje medosebnih odnosov med

¹⁴ Vendar so v bolgarščini običajni stavki kot: »Na tebe ti kazah« (Tebi sem rekel) ali »Tebe te izvikaha v direkciyata« (Tebe so poklicali v direkciyo), torej stavki z obema oblikama zaimka, naglasno in naslonsko. Vendar gre tu za skladijsko drugačen primer, kjer opravlja naslonka jasno določeno vlogo »povzemanja« naglasne oblike zaimka v levem položaju.

¹⁵ V rezijanščini ta raba ni obvezna: stavka 4 in 5 sta n. pr. možna (seveda z drugačnim pomenskim odtenkom) tudi z enim samim zaimkom (naslonskim ali naglasnim), stavek 6 pa je možen tudi brez naslonskega zaimka, ki povzema samostalniško izražen osebek.

moškim in žensko, oblikovanih po izrazito patriarhalni kulturi, na kar je opozoril že Baudouin de Courtenay (1876: 285).

Glede kazalnih zaimkov lahko v rezijanščini opazimo prisotnost dveh vrst teh oblik, torej oblik za označevanje bližjih predmetov in tistih za označevanje daljnjih predmetov: v imenovalniku ednine se glasijo *jsé, jsó, jsá* oziroma *jté, jtó, jtá*.

Ta sistem »dvojnih elementov«, ki je tako kot v večini slovanskih jezikov nadomestil praslovanski sistem »treh elementov«,¹⁶ se razvija v zapletene paradigme, ki obsegajo tako naglasne kot naslonske oblike. Slednje nastanejo z onemitvijo začetnega -j in so izpričane v vseh oblikah paradigme.¹⁷

Izredno zanimivo je v tej zvezi ugotoviti, kako se naslonske oblike kazalnega zaimka za oddaljeni predmet (*jté, jtó, jtá*) – ki predstavlja torej razvoj zaimka *tъ, ta, to* – pogosto uporabljajo kot predslonke v vlogi določevanja, ki nima več izvorne kazalne vrednosti, torej v vlogi, ki jo lahko označimo kot vlogo določenega člena. Poglejmo naslednje primere:

- (7) Te rozajánski glas
(ime radijske oddaje o Reziji)
- (8) Te rozajánski plét je polénta nu móčica
Rezijanska jed je polenta in golaž (naš primer)
- (9) Ni bo bili pásli te konjé nu te wówce¹⁸
Morda so pasli konje in ovce

Opažanja so zanimiva predvsem zato, ker kažejo na razširjenost določenega člena, ki stoji pred samostalnikom ali pridevnikom, ki ga določa, v narečju, ki pripada jezikovnemu območju – slovanskemu –, ki pozna zelo omejeno rabo člena. Drugič pa tudi zato, ker kaže pojav v rezijanščini zanimivo analogijo z drugimi slovanskimi jeziki, ki člen poznajo, v smislu, da tudi v teh jezikih izhaja člen iz istega kazalnega zaimka, ki je v stari cerkveni slovanščini označeval »srednje oddaljen« predmet.

Pri tem mislim predvsem na balkanski prostor in še posebej na bolgarščino, kjer je stari kazalni zaimek *tъ, ta, to* (vendar v naslonski obliki, torej za samostalnikom ali pridevnikom, ki ga določa) končno prevzel vlogo določenega člena. Mislim pa tudi na sledove enake rabe (v istem naslonskem položaju), ki je še ohranjena v nekaterih velikoruskih narečjih in izpričana tudi v nekaterih staroruskih literarnih besedilih (prim. o tem Benacchio, Renzi 1987: 19–21).

¹⁶ Primerjaj starocerkvenoslovanski sistem zaimkov *sb, tъ* in *ovъ*, ki označujejo govorce bližnji, srednje oddaljen in oddaljen predmet (Vaillant, 1958: 379).

¹⁷ Vendar obstajajo poleg oblik, ki so nastale s preprostim izpadom začetnega protetičnega elementa, druge oblike, ki izkazujejo tudi zapletene spremembe v vokalizmu (Steenwijk: 122).

¹⁸ Glede pomena »domnevnosti«, ki ga v rezijanščini izražajo tovrstne zgradbe, za katere so značilne oblike prihodnjika glagola »*bàt*« v povezavi s preteklim deležnikom na -l istega glagola (v vlogi pomožnika), ki mu sledi pretekli deležnik na -l ustreznega glagola, primerjaj Steenwijk: 184. Podobne zgradbe, ki izražajo domnevnost s prihodnjikom, najdemo v italijanščini (n.pr. »Saranno state le tre« (Bodo bile tri = Bilo je morda ob treh), »L'avranno detto loro« (Bodo rekli oni = Morda so to rekli oni).

Mislim pa tudi, in celo predvsem, na zahodni slovanski prostor in točneje na v lužiški srbščini redno (na pogovorni ravni pa tudi v češčini in poljščini) izpričano rabo istega kazalnega zaimka v predslonskem položaju, torej pred samostalnikom ali pridevnikom, prav tako kot v rezijanščini. Taka raba, ki je sodobna knjižna slovenščina ne pozna,¹⁹ je izpričana v najrazličnejših starih slovenskih besedilih. Naj se omejim na to, da kot primer navedem nekaj naslovov Trubarjevih del, kot so *Ta prvi deil tiga noviga testamenta. Ta drugi, Ta celi novi testament* itd. Ista raba starega kazalnega zaimka v predslonskem položaju v vlogi določnega člena se redno nahaja tudi v slovenskih knjižnih besedilih naslednjih dveh stoletij.²⁰

Poglabljena, razčlenjena in »celostna« obravnava tega pojava, ki bi presegla meje same rezijanščine in ki bi ob upoštevanju možnih jezikovnih interferenc izhajala vendarle predvsem iz upoštevanja praslovanskega jezikovnega sistema in njegovih notranjih možnosti, ki so se potem na različnih krajih in v različnih časih različno izražale, bi lahko pomenljivo prispevala k osvetlitvi problema izražanja določnosti (in nedoločnosti) v slovanskih jezikih.²¹

Da zaokrožimo sistem člena, naj končno še omenimo, da pozna rezijanščina tudi nedoločni člen, katerega oblike sovpadajo z naslonskimi oblikami števnikar *dàn*, *dnó*, *dné*. Tudi v tem primeru se naslonske oblike tvorijo povečini z opuščanjem začetnega soglasnika.²²

Kar zadeva glagol, je v rezijanščini izredno zanimiv razvoj sistema preteklih časov. Danes se ta sistem v bistvu ne razlikuje od sistema knjižne slovenščine (in hkrati večine sodobnih slovanskih jezikov), saj pozna kot osnovno obliko za pretekli čas opisno tvorbo s sedanjim časom glagola »biti« (*bàt*) in preteklim deležnikom na -l (torej staro obliko perfekta).²³ Kljub temu pa ohranja sledove prejšnjega stanja, ko so poleg analitičnih oblik perfekta in pluskvamperfekta soobstajale tudi sintetične oblike imperfekta in aorista.

¹⁹ Je pa v določeni meri prisotna tudi v drugih narečjih poleg rezijanskega. Naj na primer opozorimo, da kraška narečja kažejo rabo nesklonljive oblike (*ta*), ki se sicer ne more povsem istovetiti s pravo rabo člena, a je tej rabi zelo blizu in se zdi, da predstavlja nekakšen »vmaesni člen«. Glej n. pr. »Katero obleko denem? – Ta novo«: »S katerim avtom greš? – S ta novim.«

²⁰ O tem specifičnem problemu glej Benacchio (1996: 2–4).

²¹ Po našem mnenju namreč sama jezikovna interferenca (sosednjih balkanskih jezikov za bolgarščino in makedonščino: nemščine za slovenščino in zgoraj omenjene zahodne slovanske jezike) ne more pojasniti pojava nastanka člena v nekaterih slovanskih jezikih, še manj pa različne skladenjske stave (naslonsko oziroma predslonsko), v katerih se ta pojavlja. Poleg interference (in v primeru rezijanščine gre tu za novo možnost: iz italijanščine in/ali furlanščine) je potrebno vedno upoštevati tudi »notranja« dejstva, ki zadevajo obravnavani jezikovni sistem. Sicer bi ne mogli na primer razložiti že omenjene rabe zapostavljenega člene, ki je izpričana na območju vzhodoslovanskih jezikov.

²² Vendar ne v moškem spolu ednine, kjer je izpričana tudi oblika *din* z ohranjenim začetnim *d*-. Naj opozorimo še na prisotnost več različic (za katere je vedno značilen nenormalen razvoj vokalizma) za isto obliko (n. pr. *din/ni* za moški spol; *nó/nu* za srednji itd.) (Steenwijk: 126).

²³ Naj opozorimo še na prisotnost predpreteklika v rezijanščini: sestavljen je iz oblik preteklika pomožnika »biti«, povezanih s preteklim deležnikom na -l ustreznega glagola. Medtem ko je v knjižni slovenščini ta glagolska oblika prešla iz žive rabe in je občutena kot »papirnata«, se v rezijanščini – morda tudi pod vplivom italijanščine – redno uporablja pri izražanju dejanj iz daljnje preteklosti.

Ta pomenljiva arhaična poteza v resnici ne zadeva sodobnega stanja, ki kaže skrajno redko rabo imperfekta, medtem ko o aoristu ni več sledu. Točneje povedano, Steenwijk poroča, da je imperfektne oblike zabeležil le za sedem glagolov: *bàt*, *díwat*, *dujájat*,²⁴ *mét*, *morét*, *parájat*, *tét*. Oblike se v tretji osebi ednine glasijo takole: *běše*, *díwaše*, *dujájaše*, *měše*, *morěše*, *těše*.²⁵

Toda v prejšnjem stoletju so se sintetične oblike za pretekli čas pojavljale še dokaj pogosto. Baudouin de Courtenay je na primer zabeležil najrazličnejše oblike imperfekta poleg zelo redkih oblik aorista, ki jih je označil kot arhaične, v rabi le še izključno pri starejših generacijah (to pa v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja).²⁶

Kar zadeva posebej imperfekt, bi bila zaželeno striktno oblikoslovna študija o razvoju njegovih oblik, ki bi lahko izhajala iz primerjave med oblikami, ki jih je zabeležil Steenwijk.²⁷ Taka študija bi lahko bila še zanimivejša, če bi se razširila na primerjavo vzporednih razvojev iste glagolske oblike v drugih slovanskih jezikih, ki so to obliko ohranili, kot na primer srbohrvaščina in bolgarščina.²⁸

Rezijanski imperfekt pa bi zaslužil obravnavo tudi v zvezi z njegovo uporabo v vlogi pogojnika. To rabo je zabeležil že Baudouin de Courtenay,²⁹ posebej pa je nanjo opozoril naknadno Ramovš v prej omenjeni razpravi (119); ta modalna funkcija rezijanskega imperfekta se zdi še danes zelo razširjena in je celo pogostejša kot zgolj preprosti pomen preteklega dejanja. Po pričevanjih, ki jih je zbral Steenwijk (182–183), se namreč imperfekt uporablja predvsem za označevanje dejanj, ki naj bi se dogodila v preteklosti, a se niso udejanila. Ta modalni pomen imperfekta, kakor je znano, nikakor ni pojav, ki bi ga slovanski jeziki ne poznali. Še več; kot je bilo večkrat zapaženo, gre ta pomen obravnavati kot »implicitnega« za ta pretekli čas. Zato zlahka teži v tak razvoj (če semantika posameznega glagola to omogoča) v številnih jezikih, tudi zunaj slovanskega jezikovnega sveta (prim. Weinrich 1973: 237–240, Bertinetto 1986: 374–80).

Če ostanemo v okvirih slovenščine, najdemo jasno sled te rabe na primer v Brižinskih spomenikih in točneje v začetnem stavku drugega fragmenta, kjer se dvakrat zapored pojavlja oblika za tretjo osebo ednine glagola »biti« prav v pomenu pogojnika: »Et'e bi ded naš ne sǣgrešil, to w weki jemu *be* žiti, starosti ne

²⁴ Nedoločniško obliko tega glagola sem sama »rekonstruirala« (po analogiji) na osnovi oblik, ki jih je Steenwijk zabeležil v okviru svojih raziskav in med katerimi tega nedoločnika ni.

²⁵ Glej Steenwijk: 138. Za *parajat* ni izpričana tretja oseba ednine, ampak prva: *parajašon*.

²⁶ Mislim na oblike za prvo osebo ednine *harduh* (šel sem), *pridah* (prišel sem), pa tudi na obliko za tretjo (in drugo) osebo ednine *vzê* (vzel je), ki jih Baudouin 1895 navaja v paragrafi 244 oziroma 1352. Opozarjam tudi na oblike *bè*, *idu*, *nalese*, *povi* (Baudouin 1875: 5–6 in 24), glede katerih sam raziskovalec poudarja, da so že povsem nerazumljive odraslim generacijam tistega časa (oblike so namreč povzete iz Rezijanskega katekizma, sestavljenega približno stoletje prej, ob koncu 18. stoletja).

²⁷ Tudi Sreznevskij (1841: 135) prinaša nekaj oblik imperfekta, koristnih za tovrstno diahrono analizo.

²⁸ O razvoju imperfektnih oblik v nekaterih južnoslovanskih narečjih (vključno z rezijanščino) v stiku z romanskim jezikovnim svetom glej na primer Sedlaček (1962).

²⁹ Glej na primer stavek: »Paršàl tàu to drúgo na štáncjo boěšœ, ka na šívaše, ka na šívaše, ma na ni mörœšœ šíwat jíto öro (Stopil je v drugo sobo: bila je, kot bi šivala, vendar ni mogla šivati ob tisti uri) (Baudouin 1895: par. 10).

prijeml'ot'i [...] nu w weki jemu *be* žiti« (Ko bi naš ded ne bil grešil, bi mu bilo (dobesedno: »mu je bilo«) na veke živeti, ne bi poznal starosti [...] temveč bi mu bilo (dobesedno: »mu je bilo«) večno živeti.).³⁰

Raziskovanje pojavov v zvezi z modalnim pomenom imperfekta tako v rezijanščini kot v drugih slovanskih jezikih v različnih zgodovinskih obdobjih, ki bi upoštevalo tudi druge neslovanske jezike, bi lahko pripomoglo k pojasnjevanju zapletene semantike preteklih glagolskih časov.

Razvoj sistema preteklih časov v rezijanščini bi lahko slednjič privedel do zanimivih rezultatov, če bi ga obravnavali v odnosu do kategorije glagolskega vida. Tovrstna študija bi bila še kako koristna, bodisi zato, ker vprašanje glagolskega vida v rezijanščini ni bilo, kolikor vemo, nikoli obravnavano, kot predvsem zato, da bi ugotovili, če in kako je dolgotrajna ohranitev starih sintetičnih oblik za pretekli čas (aorista in imperfekta) vplivala na raven kodifikacije vidskega sistema. Ta problem bi bilo treba obravnavati ne le na osnovi podatkov današnjega govornega jezika, temveč tudi v diahroni perspektivi, ki naj bi izhajala iz najstarejših ohranjenih rezijanskih pisnih pričevanj in upoštevala tudi bogato gradivo rezijanske ljudske epike. Obenem pa bi bilo vprašanje treba osvetliti tudi s širše primerjalne perspektive, ki bi upoštevala razvoj v drugih slovanskih jezikih, tako tistih, ki so izgubili stare oblike za pretekli čas – teh je največ, kot tistih, ki so jih kot srbščina in hrvaščina še ohranili.³¹

Končno nam rezijanščina ponuja še en skladijski pojav, ki bi ga bilo zanimivo obravnavati; gre za neosebne stavčne tvorbe. Tu mislim predvsem na stavke tipa:

(10) Sa díwa *skúto*

Se deva skuto

(11) Sa *ji* díwa ta-w štanjádo

Se jih deva v kozico

Tovrstne stavčne zgradbe, kjer element, ki ima semantično vlogo predmeta, ohranja tudi oblikoslovne značilnosti predmeta, so v italijanščini (in furlanščini) povsem regularne, za slovanske jezike pa neobičajne, saj se v teh primerih raje uporabljajo trpne oblike, kjer dobi predmet oblikoslovne značilnosti osebkov.

Zanimivo je še, da je v jeziku, ki ne pozna samostalniške sklanje, kot je to italijanščina (ali furlanščina), stavek iz primera 10, kjer je element, ki ima semantično vlogo predmeta, izražen s samostalnikom, dvoumen (v smislu, da ni jasno, če gre stavek razumeti kot trpen ali kot neoseben), nasprotno pa v rezijanščini tožilniška oblika samostalnika razprši vsak dvom in nakaže povsem jasno razlago v smislu neosebnega stavka. Drugače je v stavku, kot je naš primer 11, kjer je semantični

³⁰ Zapis po R. Kolariču v *Freisinger Denkmäler*, 1968, 211). Naj tu opozorimo, da najdemo podobno rabo imperfekta v začetnem stavku »Slova o polku Igorjevem«: »Ne lépo li ny bjašet, bratie, načati starymi slovesy [...], (Ne bilo bi (dobesedno: »ni bilo«) primerno, bratje, začeti s starimi besedami [...]).

³¹ Kar zadeva srbohrvaščino, lahko trdimo, da njen vidski sistem kaže manj razvito kodifikacijo (v primerjavi n.pr. z ruščino, ki je razvila mnogo širšo semantiko) prav zaradi dolgotrajnega ohranjanja sintetičnih oblik preteklega časa, ki so omogočale – in na določeni stilni ravni še omogočajo – izrazne možnosti, ki jih navadno izraža kategorija vida.

predmet izražen z zaimkom. V tem primeru nam prisotnost naslonske zaimenske oblike za predmet, ki se razlikuje od oblike za osebek, tudi v italijanščini (in furlanščini) omogoči, da prav tako kot v rezijanščini nedvoumno razumemo stavek kot neoseben. (Prim. furl.: »Si ju met te pignate«).

Te zgradbe, ki verjetno odražajo pojave jezikovne interference, so zanimive tudi in predvsem zato, ker dodajajo nov element v že zapleteno sliko neosebnihih struktur v slovanskih jezikih in bi jih bilo zato treba obravnavati v tem širšem primerjalnem pogledu.

Iz italijanščine prevedla
Živa Gruden.

LITERATURA IN VIRI

- J. BAUDOUIN DE COURTENAY, 1875: *Rez'janskij katixizis, kak priloženie k »Opytu fonetiki rez'janskix govorov«*. Varšava, Peterburg.
- 1876: Rez'ja i Rez'jane. *Slavjanskij Sbornik* III, otd. I. Sankt-Peterburg. 223–371.
- 1895: *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie I. Resianische texte, gesammelte in den Jj. 1872, 1873 und 1877....* St. Petersburg.
- R. BENACCHIO, 1988: I pronomi clitici nelle lingue slave dell'area balcanica. *Europa Orientalis* 7. 451–469.
- 1994: Peculiarità morfosintattiche del dialetto resiano. *Problemi di morfosintassi delle lingue slave* IV. Padova: Unipress. 223–243.
- 1996: A proposito dell'articolo determinativo in sloveno: la testimonianza del Catechismo resiano del Settecento. *Studi slavistici in onore di N. Radovich*. Ur. R. Benacchio e L. Magarotto. Padova: CLEUP. 1–16.
- R. BENACCHIO, L. RENZI, 1987: *Clitici slavi e romanzi*, Quaderni Patavini di Linguistica. Monografie. 1. Padova.
- P. BENINCÀ, L. VANELLI, 1984: Italiano, veneto, friulano: fenomeni sintattici a confronto. *Rivista italiana di dialettologia* 8. 165–194.
- P. M. BERTINETTO, 1986: *Tempo, aspetto e azione nel verbo italiano* (II sistema dell'indicativo). Firenze: Accademia della Crusca.
- J. DOBROVSKÝ, 1806: Über die Slawen im Thale Resia. *Slavin, Bothschaft aus Böhmen an alle slawischen Völker*. Prag: 120–128. 2. izdaja, prva iz leta 1834.
- FREISINGER DENKMÄLER, 1968: *Brižinski spomeniki, Monumenta Frisingensia*. München: R. Trofenik.
- M. MATIČETOV, 1993: Per un resiano grammaticalmente corretto. *Fondamenti per una grammatica resiana* (Atti della Conferenza internazionale tenutasi a Prato di Resia (UD), 11–13 dicembre 1991). Ur. H. Steenwijk. Padova: CLEUP. 67–84.
- F. RAMOVŠ, 1924: Razvoj imperfekta v rezijanščini. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV. 117–119.
- 1928: Karakteristika slovenskega narečja v Reziji. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* VII. 107–121.
- 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika. VII. Dialekti*. Ljubljana.
- 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana.
- J. SEDLAČEK, 1962: Ob osobyx dialektnyx formax južnoslavjanskogo imperfekta. *Balkansko ezikoznanie* V/2. 49–55.

- M. SKUBIC, 1991: Interferenze sintattiche di origine romanza nelle parlate slovene occidentali: la strutturazione del sintagma aggettivale, della frase, del periodo. *Linguistica* XXXI. Paulo Tekavčić sexagenario in honorem oblata. Ljubljana. 361–365.
- I. I. SREZNEVSKIJ, 1841: O narečjax slavjanskix. *Žurnal ministerstva narodnago prosveščenija* XXXI. 133–164.
- H. STEENWIJK, 1992: *The Slovene dialect of Resia. San Giorgio* (Studies in Slavic and general linguistics 18. Ur. A. A. Barentsen, B. M. Groen, R. Sprenger). Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- A. VAILLANT, 1958: *Grammaire comparée des langues slaves II: Morphologie: Flexion nominale*. Lyon-Paris: IAC.
- W. VERMEER, 1993: L'origine delle differenze locali nei sistemi vocalici del resiano. *Fondamenti per una grammatica resiana*. Ur. H. Steenwijk. Padova: CLEUP. 119–148.
- H. WEINRICH, 1973: *Le temps*. Paris: Editions du Seuil.

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Beitrag werden die wichtigsten morphosyntaktischen Eigenheiten des Dialekts des Resia-Tales untersucht, die nicht nur wegen der Archaismen, die diese Sprachvarietät innerhalb des slawischen (und besonders des slowenischen) Areals kennzeichnen, sondern auch wegen der zahlreichen Sprachinterferenzen aus dem benachbarten romanischen Sprachgebiet, von besonderem Interesse sind.

Besondere Aufmerksamkeit wurde folgenden Phänomenen gewidmet:

- dem häufigen Gebrauch von clitischen Pronominalformen, die auch im Zusammenhang mit den entsprechenden betonten Formen auftreten (clitic doubling u.s.w.);
- der Anwesenheit einer Art proclitischen bestimmten Artikels der – genau wie im Bulgarischen – vom Demonstrativpronomen der mittleren Distanz *tъ, ta, to* abgeleitet ist, *sich aber in proclitischer und nicht enclitischer Position vor (und nicht nach) dem bestimmten Nomen befindet*;
- der (zwar nur teilweisen) Erhaltung des Imperfekts, besonders in Modalfunktion, sowie dem relativ jungen Verlust des Aorist (gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts).